

14. Serczyk, W., 1998. 'Na płonącej Ukrainie. Dzieje Kozaczyzny 1648–1651', Warszawa.

15. Wójcik, Z., 1997. 'Jan Kazimierz', Waza Wrocław–Warszawa–Kraków.

16. Krząstek, T., Majewski, W., Nagielski, M., 1999. 'Żółte Wody 1648', Warszawa.

17. Aleksandrowicz, S., 1994. 'Plan obronnego obozu wojska koronnego w Zbarażu z 1649 r.', *Litwa i jej sąsiedzi od XII do XX wieku*, Poznań, s.147–170.

18. Kubala, L., 1880. 'Szkice historyczne', Lwów.

19. Szajnocha, K., 1877. 'Dwa lata dziejów naszych', *Dziela, t.VIII–IX*, Warszawa.

20. Dubiecki, M., 1879. 'Kudak, twierdza kresowa i jej okolice', Kraków.

21. Franz, M., 2010. 'Od Zborowa do Hadziacza. Rozdroża myśli politycznej Bohdana Chmielnickiego', *Między Odrą a Uralem. Księga dedykowana Profesorowi Władysławowi Andrzejowi Serczykowi*, Rzeszów.

22. Смолий, В., Степанков, В. 2004. 'Богдан Хмельницький', К., с.132–133. // Smolij, V., Stepankov, V. 2004. 'Bogdan Hmel'nyu'kyj (Bogdan Khmelnytsky)', К., s.132–133.

23. Замлинский, В., 1989. 'Богдан Хмельницкий', М. // Zamlinskij, V., 1989. 'Bogdan Hmel'nickij (Bogdan Khmelnytsky)', М.

24. Чухліб, Т., 2004. 'Гетьмани Правобережної України в історії Центральної Європи', К. // Chuhlib, T., 2004. 'Get'many Pravoberezhnoi' Ukrainy v istorii' Central'noi' Jevropy (Hetmans of the Right–Bank Ukraine in the history of Central Europe)', К.

25. Grabowski, TS., 1916. 'Ruś – Ukraina a rządy rosyjskie', Kraków.

26. Litwin, H., 2000. 'Napływ szlachty polskiej na Ukrainie. 1569–1648', Warszawa.

27. Barłowska, M., 1994. 'Bohdan Chmielnicki w pamiętnikarstwie polskim lat 1648–1657', *Barokowe przypomnienia i inne szkice historycznoliterackie*, Katowice, s.57–73.

28. Ochmann–Staniszewska, S., 2000. 'Powstanie Chmielnickiego w świetle polskiej publicystyki okresu panowania Jana Kazimiera Wazy', *Epoka «Ogniem i mieczem» we współczesnych badaniach historycznych. Zbiór studiów / Pod red. M. Nagielskiego*, Warszawa: Tow. Miłośn. Historii, s.45–52.

29. Borek, P., 2001. 'Obraz wojen Kozackich za czasów Chmielnickiego w staropolskim pamiętnikarstwie', *Literatura wobec wojen. Materiały z konferencji*, Warszawa, s.201–218.

30. Biernacki, W., 2000. 'Żółte Wody – Korsuń 1648', Częstochowa.

31. Biernacki, W., 2006. 'Powstanie Chmielnickiego. Działania wojenne na Litwie w latach 1648–1649', *Zabrze: Wyd. Inforteditions*, 307 s.

32. Chynczewska–Hennel, T., Derwich, M., red., 2003. 'Powstanie Chmielnickiego', *Rzeczpospolita szlachecka. 1586–1795*, Warszawa–Wrocław: Wyd. Dolno–śląskie, s.68–73.

33. Pęksa, W., 2004. 'Prawo w uniwersałach hetmanów kozackich – uniwersały Bohdana Chmielnickiego w latach 1648–1654', *Krakowskie studia z historii państwa i prawa / Pod red. W. Uruszczaka i D. Malec*, Kraków: UJ, s.79–87.

34. Koko, E., 2004. 'Kozaczyzna w latach 1657–1676 w piśmiennictwie Franciszka Rawity–Gawrońskiego (1846–1930). Od śmierci Chmielnickiego do ustąpienia Doroszenki', *Przegl. Wschodni*, T.9, s.453–466.

Tkachuk A. I., Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor Department of Legal Disciplines, Kherson Institute of Interregional Academy of Personnel Management (Ukraine, Kherson), tai3107@ukr.net

Prerequisites and the course of the Cossack–Peasant War led by Bogdan Khmelnytsky in the interpretation of contemporary Polish historiography

An analysis of contemporary Polish historiography on the study of the figure of Bogdan Khmelnytsky. It is noted that Polish historiography has formed different approaches to highlighting the figure of the Hetman. Modern Polish historians are more suited to their assessments of the events of the XVII century. Particularly careful they approach the analysis of source material. Researchers from the Republic of Poland are well acquainted with the publications of Ukrainian authors about the figure of B. Khmelnytsky. They approach the definition of «the liberation war of the Ukrainian people» with the caution rather than the term «uprising». Some of them realize that the war led by B. Khmelnytsky initiated (coincided in time) the decline of the Commonwealth. In the article, we emphasize that, regardless of the estimates, the figure of B. Khmelnytsky is the property of the Ukrainian and Polish past.

Keywords: Bogdan Khmelnytsky, liberation war, Polish historiography.

* * *

УДК 378(477–25)«1914/1918»

Чуткий А. І.,

доктор історичних наук, доцент, доцент кафедри давньої та нової історії України, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка (Україна, Київ), andr32_ukr@ukr.net

Вища школа Києва в умовах Першої світової війни: ставлення студентів до мобілізації як індикатор лояльності до імперії

Досліджується ставлення студентів київських вишів до мобілізації в умовах Першої світової війни. Увага зосереджена на «незнайомих» постатях з числа студентів Київського комерційного інституту, оскільки він як приватний і доволі демократичний виш більш повно відображав через свій студентський контингент тогочасне українське суспільство.

Доведено, що патріотична хвиля характеризувала головно представників російської національності. Натомість більшість національно свідомих українців, а також поляків та євреїв прагнули unikнути мобілізації. Для цього спочатку використовувався сам вступ до вишу, а потім (внаслідок посилення мобілізації) також розтягування процесу навчання, вступ на роботу до організацій, які забезпечували армію або ж перехід до військових шкіл. Це дозволяє робити висновок не лише про їх небажання воювати, але й захищати імперію, а отже свідчить і про приховану опозицію щодо неї. При цьому імперська влада, шляхом посилення призову неросіян, фактично здійснювала їх прихований геноцид.

Отримані висновки будуть корисними при створенні узагальнюючих праць з історії України початку ХХ ст. та окремих її складових.

Ключові слова: історія України ХХ ст., історія повсякденності, Київський комерційний інститут, національна політика, Перша світова війна.

Попри відзначення у цьому році соті річниці від завершення Першої світової війни, ця війна і досі залишається так само вкрай актуальною для подальших наукових досліджень. І це є цілком закономірним. По-перше, ця подія фактично перевернула світову історію та започаткувала новітній її період. По-друге, Перша світова війна докорінно перекроїла політичну карту Європи, активізувала національно–визвольні рухи (зокрема й український) та призвела до відродження низки національних держав при одночасному зникненні з політичної карти Європи імперських утворень. Також самі бойові дії Першої світової війни спричинились до радикалізації суспільних настроїв і водночас активізували розвиток науки і техніки, що обумовило завершення II НТР та утвердження сучасної технізованої цивілізації. Тож попри весь величезний масив досліджень, що присвячені Першій світовій війні, вона ще довго буде зберігати особливу актуальність та назавжди залишиться важливою темою історичного дискурсу. При цьому сторіччя від завершення Першої світової війни є достатнім проміжком часу аби події того періоду змогли «охолонути» і це дозволяє (і вимагає) здійснити їх нове «прочитання» більш об'єктивно.

Враховуючи те, що власне військовий аспект Першої світової війни досліджений доволі вичерпно, бо саме він тривалий час і становив основний зміст досліджень цієї теми, дозволю акцентувати увагу на подіях, що відбувались у роки Першої світової війни у тилу, оскільки це дозволяє реконструювати зміни, що були спричинені тією війною у широкому суспільному зрізі. При цьому за об'єкт вивчення взято перш за все долі пересічних особистостей, оскільки вони відображають суспільство загалом. Конкретніше – біографії окремих студентів Київського комерційного інституту, які відібрані з маси особових справ його студентів за принципом відображення різних соціальних, етнічних та

конфесійних груп, а також за типовістю самих обставин їх життя студентській масі. Сам цей навчальний заклад обраний у зв'язку з особливо демократичним підходом до комплектування його студентського контингенту, що й дозволяє на підставі його вивчення робити висновки, які можуть прислужитись для більш узагальнюючих досліджень з різних сегментів історії України початку ХХ ст. У цій статті досліджується один з аспектів повсякденного життя студентства в умовах Першої світової війни – ставлення до справи захисту Російської імперії як прояв ставлення до цієї імперії загалом.

У зв'язку з русифікаторською політикою російської влади у вищій школі України помітною була частка вихідців із російських губерній імперії Романових. Проте приватний статус Київського комерційного інституту, що обумовлював більш м'які умови щодо вступників і студентів [30, арк. 11], а також ліберальна політика його керівництва [47, с. 14–26; 44, с. 204–216], забезпечили переважання серед його студентського контингенту представників української та інших упосліджених національностей [43, с. 126–138]. Так, саме в Київському комерційному інституті, і попри початок Першої світової війни, змогли продовжувати здобувати освіту ряд національно свідомих українців, зокрема члени Української студентської громади цього вишу С. І. Березняк [22], В. О. Галевич [25], П. М. Лакіза [27] та ін.

Перша світова війна докорінно змінила сам характер та умови життя всіх соціальних груп і особливо студентства, яке і без того характеризувалося нестабільним матеріальним положенням. Так, війна потягла за собою наростання дефіциту товарів масового споживання та загальне погіршення умов життя [49, с. 50–56]. Погіршення умов життя було посилено внаслідок евакуації більшості вишів Києва у 1915–1916 навчальному році до Саратова, оскільки місто було переповнено біженцями і це призвело до різкого стрибка цін та дефіциту абсолютно всього необхідного для повсякденного життя [45, с. 71–81; 46, с. 177–187].

Також потрібно наголосити, що найпершими негативний вплив війни відчували ті зі студентів та викладачів Київського комерційного інституту (як і інших вишів), котрі на момент її початку перебували за кордоном. Наприклад, професорський стипендіат по кафедрі політичної економії О. М. Волков «був відряджений до Англії для роботи за кордоном, але доїхати до Англії не зміг» [1, арк. 17]. Особливо складною була доля тих осіб, котрі на момент початку війни опинилися на території держав, що виступили проти Російської імперії. Так, як слідувало з доповідної записки професора Фогеля, професор Київського комерційного інституту Пурієвич на момент початку бойових дій перебував у відрядженні в Німеччині. Спроба останнього виїхати з Німеччини до Росії виявилась невдалою – його повернули назад. При цьому він опинився «у скрутному становищі внаслідок нестачі коштів» [2, арк. 48а]. Лише наприкінці вересня 1914 р. йому вдалось повернутися до Російської імперії [2, арк. 51].

Так само погано складалася доля студентів Київського комерційного інституту, котрі належали до підданих воюючих з Російською імперією держав: відповідно до законів воєнного часу, вони підлягали відрахуванню [38], що й відбулось. При цьому вищу школу, як і суспільство

загалом, охопила хвиля «шпигуноманії» та боротьби з усім німецьким [32, с. 650–669].

Водночас зараховувались на навчання біженці із західноукраїнських земель, а також із тих частин імперії, що були зайняті німецькими військами. Так, у 1916 р. на навчання до Київського комерційного інституту поступив біженець із Східної Галичини І. А. Леонтович [13]. Так само влітку 1916 р. прохання про зарахування до Київського комерційного інституту подав біженець з польських губерній Російської імперії Казимир Тржаско–Тишко і його прохання було задоволено [21], можливо саме через те, що він не забажав залишатися на землях, яким загрожувала окупація і у такий спосіб ніби засвідчив свою лояльність щодо російської влади.

Окрім цього, були випадки, коли студенти, внаслідок певного патріотичного підйому, добровільно йшли на фронт. Найбільш показовим у цьому зв'язку є приклад сина професора Університету св. Володимира С. Т. Голубева – Володимира, котрий відзначався вкрай правими поглядами та русофільством [42, с. 188]. Траплялися такі особи і серед студентів та викладачів Київського комерційного інституту. Але це були головно росіяни або вихідці з інших держав Антанти. Наприклад, позаштатний викладач інституту А. Р. Шовен з початком Першої світової війни вступив до діючої французької армії, оскільки був громадянином Франції [31, арк. 7зв]. А в травні 1915 р. прохання про перехід до Петроградського Костянтинівського артилерійського училища подав син іноземного колоніста Є. І. Марке, котрий навчався у Київському комерційному інституті [16, арк. 1]. Загалом, Перша світова війна розколола професорсько–викладацьку корпорацію та студентство, як і суспільство загалом, сприяючи радикалізації настроїв [44, с. 269–273].

При цьому патріотичне піднесення характеризувало переважно представників російського етносу або русифікованих представників інших національностей. Натомість національно свідомі українці займали пасивну позицію і прагнули уникнути мобілізації. Останнє особливо наочно засвідчує особова справа П. М. Лакізи, котрий у травні 1914 р. був відрахований за невнесення плати за навчання, але вже у жовтні 1914 р. вніс заборговану суму і був відновлений у списках студентів з одночасним направленням інформації про поновлення йому відстрочки від призову за місцем проживання [27, арк. 22, 23]. З 1916 р. він додатково почав працювати в Комітеті Всеросійського земського союзу при Південно–Західному фронті, що теж звільняло його від призову, хоча він прохав керівництво інституту залишити його також і у складі студентів [27, арк. 32–35]. А в жовтні 1916 р. П. М. Лакіза був визнаний непридатним до військової служби [27, арк. 40]. Також восени 1917 р. П. М. Лакіза вступив у шлюб [27, арк. 44], що свідчить про те, що і за часів війни людям «ніщо людське не було чужим».

Затягування терміну навчання в умовах війни характеризувало й інших представників українського національно–визвольного руху, зокрема С. І. Березняка та В. О. Галевича, котрі мали закінчити навчання у 1915 р., але дипломи отримали аж у березні 1918 р. [22, арк. 4, 42; 25, арк. 15–16]. Безперечно, що на тлі масових проявів патріотичного піднесення серед студентів–росіян, часті випадки прагнення уникнути призову до діючої армії

зі сторони національно свідомих українських студентів можна розглядати і як прояв їх опозиційності до імперської влади та нелояльне ставлення до Російської імперії загалом. Це характеризувало українців, що представляли різні політичні течії. Так, зовсім іншу політичну силу в українському русі представляв відомий поет В. Є. Еллан–Блакитний, котрий також навчався у Київському комерційному інституті одночасно з С. І. Березняком та ін. Буквально за рік до початку Першої світової війни В. Є. Еллан–Блакитний отримав відстрочку від військового призову до завершення навчання [28, арк. 8], а останнє розтяглося у часі. Попри те, що В. Є. Еллан–Блакитний поступив до інституту в 1911 р. і тому мав закінчити його у 1915 р. (коли й отримав відповідне тимчасове свідоцтво) [28, арк. 22], але самі випускні іспити він запланував скласти аж у 1916 р. і тому отримав подальшу відстрочку від призову [28, арк. 24].

Загалом, більшість студентів–українців, так само як і поляків, євреїв та ін., в роки Першої світової війни прагнули максимально розтягти час навчання аби у такий спосіб уникнути мобілізації. Так само як і чимало вступників до вищої школи в роки війни почали йти на цей крок у першу чергу задля уникнення мобілізації. Цю тезу найбільш наочно ілюструє приклад С. Є. Піотровського, котрий 30 липня 1915 р. був визнаний придатним для військової служби, а вже наступного дня надіслав заяву з проханням про зарахування на навчання до Київського комерційного інституту [20, арк. 5]. При цьому цю тенденцію можна розглядати і як одне з пояснень подальшого падіння потягу студентів до знань (оскільки аудиторії вишів наповнились особами, котрі йшли до них не за знаннями, а задля уникнення мобілізації) при одночасній їх політизації. Це, в поєднанні з іншими факторами, стало однією з причин зламу в освітніх традиціях, що сформувались у вищій школі України до початку ХХ ст.

Затягування бойових дій та наростання кризи у Російській імперії змусило владу останньої посилити мобілізацію студентів. Так, військове міністерство на підставі закону від 31 січня 1916 р. визнало обов'язковим призов всіх студентів старших курсів, котрі «не виконали всіх вимог на момент призову для переходу на 4 курс» [19, арк. 9]. У випадку київських вишів цей закон було застосувати особливо легко, оскільки чимало з них перебували в евакуації і це призвело до припинення навчання чималої частки їх студентів, а отже всі вони ставали потенційними призовниками. Наприклад, В. І. Зубков, котрий вступив до Київського комерційного інституту в 1912 р., восени 1915 р. мусив припинити навчання саме у зв'язку з «відсутністю можливості слідувати за інститутом, внаслідок скудності засобів» і поступив на службу до Всеросійського земського союзу [26, арк. 25], оскільки це давало засоби для існування і водночас звільняло від призову як працюючого на фронт. Інший приклад – А.–К.В.–Л. Крижанівський, котрий у 1915 р. вступив до Київського комерційного інституту, але внаслідок евакуації вишу до Саратова, також не міг виїхати туди разом з інститутом, а тому прохав про збереження його у складі студентів [10, арк. 4–5]. Це типові приклади з маси інших, які наочно засвідчують активний призов до війська також студентів 1–го – 3–го курсів. Отже, звільнення від призову зберігалось

лише за особами, котрі навчалися на випускному, 4–му курсі, оскільки вони після завершення навчання і так втрачали відстрочку від призову. Але й тут студентами була знайдена шпарина у вигляді затягування процедури складання випускних іспитів та захисту дипломних робіт, що також дозволяло відстрочити момент мобілізації.

Зазначу, що законом від 31 січня 1916 р. на військовоє міністерство покладалось призвати «необхідну кількість» осіб з числа студентів [19, арк. 11], що відкривало широку свободу дій для останнього і робило студентів цілком беззахисними. При цьому наочним є факт, що розширення можливостей щодо мобілізації студентів застосовувалось у першу чергу щодо представників тих етносів, котрі розглядалися російською владою як «інородці» і у такий спосіб немовби забезпечувалось зменшення їх чисельності, оскільки смертність на Східному фронті була особливо високою. До того ж мобілізувались, а отже й гинули особи репродуктивного віку, що ще більше збільшувало успіх імперської влади у справі зменшення чисельності «інородців». Недарма ж серед мобілізованих був особливо значним відсоток українців, оскільки абсолютно українським за етнічною приналежністю було село, а саме з села мобілізація здійснювалась найбільш інтенсивно [39, с. 73–74, 86]. Так, з 15 млн. мобілізованих до весни 1917 р., понад 12 млн. походило з села [40, с. 484], а в ряді українських губерній лише до літа 1916 р. було мобілізовано 18% чоловічого населення [40, с. 486]. Наприклад, така доля спіткала в майбутньому командувача Харківського військового округу І. Н. Дубового: він вступив на навчання до інституту восени 1916 р. і одразу ж прохав про надання відстрочки від призову, але вже за місяць був мобілізований [6, арк. 8, 12].

Не оминула ця участь й інші «неблагонадійні» (з погляду російської влади) етноси, зокрема й поляків. Останні становили спочатку четверту (після українців, росіян та євреїв), а з 1912–1913 навчального року – третю за чисельністю етнічну групу серед студентів Київського комерційного інституту і нараховували 338 осіб [29, арк. 15; 48, с. 11–34]. Як і у випадку з українцями, чимало поляків використовували навчання в Київському комерційному інституті як прикриття від призову, що засвідчується численними документами. Так, В. Б. Фергардт, котрий поступив до інституту в 1909 р., а отже мав закінчити інститут до 1914 р., затягнув навчальний процес і спеціально прохав про відстрочку від призову в зв'язку із цим в січні 1916 р. [4, арк. 58].

Так само як і у випадку представників інших етносів, поляки в умовах ускладнення звільнення від призову студентів, з 1915–1916 рр. почали переводитись до військових навчальних закладів. Наприклад, так вчинив на початку листопада 1914 р. польський дворянин В. О. Загорський, котрий лише у вересні 1914 р. розпочав навчання в інституті [7, арк. 1, 9], але потому перейшов на навчання до Київського Миколаївського піхотного училища. Туди ж з початку 1915 р. перевівся і ще один студент–поляк В. Ф. Ковальський, котрий лише з осені 1914 р. приступив до навчання у Київському комерційному інституті [9]. В зв'язку із тим, що в умовах триваючої на початку 1915 р. наступальної операції російських військ у Карпатах саме з українських губерній було посилено мобілізацію, то цей крок

можна розглядати і як прагнення В. Ф. Ковальського відтермінувати потрапляння на фронт, тим більше, що він походив з прифронтової Подільської губернії, а отже підлягав мобілізації у першу чергу. Натомість активність студентів–поляків, як і польської громади загалом, виявлялась у створенні різноманітних польських національних організацій, що мали послугувати базою для відродження національного державотворення [41, с. 411–437, 493–515]. Такий дисонанс наочно засвідчує їх негативне ставлення до Російської імперії і сподівання на її розвал внаслідок Першої світової війни та відродження незалежної Польщі.

Загалом, переведення окремих студентів Київського комерційного інституту до військових навчальних закладів збільшувалось по мірі посилення мобілізації студентів, що в поєднанні з хитаннями самих осіб, котрі йшли на це (коли обирався то один, то другий або й третій військовий навальний заклад або ж періодично відмовлялись взагалі від такого переведення), дозволяє робити висновок про нещирість подібного бажання і пояснює його не патріотичним поривом (хоча в окремих випадках і він мав місце), а саме прагненням уникнути у такий спосіб негайної мобілізації; а якщо останнє було неможливим, то хоча б призиватися на фронт не простим солдатом, а бодай молодшим офіцером, що можна було зробити пройшовши навчання у військовому навчальному закладі. Наприклад, зарахований на навчання до інституту у 1915 р. С. Р. Кушнір одразу ж клопотався про надання відповідного посвідчення задля отримання відстрочки [12, арк. 8]. А вже у 1916 р. (у розпал Брусиловського наступу) та після видання відповідних законів (що фактично дозволяли мобілізувати всіх студентів) подав клопотання про зарахування до військового училища [12, арк. 2]. Про нещирість абсолютної більшості студентів, котрі заявляли про бажання перевестись на навчання до військових навчальних закладів свідчить і той факт, що коли восени 1917 р. почався остаточний розвал фронту і будь–які мобілізації припинились, то й студенти припинили подання прохань про переведення до військових навчальних закладів.

Про те, що подібні заходи зі сторони студентів–поляків були обумовлені особливим посиленням їх мобілізації, свідчать численні факти. У цьому зв'язку особливо показовим є приклад студента–поляка Київського комерційного інституту Б.–П. Б. Пержинського, котрий був мобілізований навіть попри те, що він був сиротою і три його брати вже перебували у діючій армії від початку війни [19, арк. 25]. Аналогічно у 1916 р. був мобілізований і ще один студент Київського комерційного інституту польського походження С. А. Люблінський, і так само як і чимало інших примусово мобілізованих студентів, за доби Гетьманату він подав прохання про поновлення у складі студентів інституту [14, арк. 1]. На користь стабілізації внутрішньої ситуації в Україні й Києві зокрема за доби Гетьманату, що відновило потяг до здобуття вищої освіти, свідчить і чимало інших випадків. Так, у вересні 1918 р. прохання про прийом до інституту подав ще один поляк П. К. Пеніонжин. Він, у заяві про вступ, зокрема зазначив, що подавав аналогічне прохання ще у 1917 р., але тоді «не мав можливості мешкати у Києві та інститут не відвідував» [18, арк. 1], що й не дивно в умовах наростання анархії та боротьби за місто різних

політичних сил, яка лише за часів Гетьманату дещо згасла. За часів Гетьманату поновлювались у складі студентів Київського комерційного інституту також і ті особи, котрі були мобілізовані. Так вчинив, наприклад, С. Р. Ляшевський, котрий вступив на навчання до Київського комерційного інституту у 1915 р. [15, арк. 2], але вже у серпні 1916 р. був мобілізований, а 18 липня 1918 р. прохав про поновлення у числі студентів [15, арк. 7]. Але оскільки на цьому його особова справа в архіві Київського комерційного інституту припиняється (як і багатьох інших, котрі поновлювались або поступали на навчання до Київського комерційного інституту), то можна робити висновок, що це було зумовлено черговим періодом дестабілізації життя в Україні, що настав з падінням Гетьманату.

Про те, що період Гетьманату був справді періодом стабілізації внутрішньополітичної ситуації свідчать і численні факти вступу студентів у шлюб. Наприклад, 28 червня 1918 р. прохання про надання відповідних документів щодо відсутності перешкод для вступу у шлюб подала студентка третього курсу економічного факультету Київського комерційного інституту Марія Кржимовська [11, арк. 7]. Загалом, київське студентство, як і суспільство в цілому, за доби Гетьманату жило в умовах відносного порядку і своєрідного забуття про війну, яке попри те ще тривало. Але цей період заслуговує на окреме дослідження.

Повертаючись до аналізу ставлення студентів до захисту Російської імперії, а отже і до неї загалом, потрібно констатувати, що ускладнення уникнення мобілізації лише збільшувало варіанти дій, що дозволяли студентам уникати її. Так, з весни – літа 1915 р., коли ситуація на фронті змінилась (внаслідок поразок російських військ), зростає кількість випадків, коли студенти поступали на службу у різні організації, що працювали на фронт. Так вчинив, наприклад Е. А. Кліщинський, котрий влітку 1915 р. вступив на комерційне відділення Київського комерційного інституту, а вже з 1916 р. поступив на службу до Відділу окопних робіт Всеросійського земського союзу [8, арк. 1, 6]. Робилось це аби додатково «підстрахуватись» від можливого призову, бо співробітники таких установ звільнялись від мобілізації.

З часом, коли така «відмазка» стала недостатньою для звільнення від мобілізації, студенти, як вище зазначалось, почали переходити на навчання до військових навчальних закладів. Так, вище згадуваний студент Е. А. Кліщинський поступив на навчання до школи прапорщиків [8, арк. 8, 15]. При цьому частими були випадки, коли студент подавав прохання про переведення спочатку до одного, а потім до другого та навіть третього військового навчального закладу. Це видно, наприклад, з особової справи студента Київського комерційного інституту В. Ф. Пац–Помарнацького: він вступив до інституту у 1915 р., а вже наприкінці 1915 р. прохав про переведення до Київського військового інженерного училища [17, арк. 19]. Потім, у червні 1916 р. В. Ф. Пац–Помарнацький прохав про зарахування спочатку до Єлизаветградського кавалерійського училища, а невдовзі (в липні 1916 р.) – до Оренбурзької школи підготовки прапорщиків піхоти [17, арк. 4, 1]. Цей приклад особливо показовий, оскільки змінювався профіль роду військ, а найголовніше – максимально

віддалялось розташування навчального закладу від театру бойових дій. Відповідно, все це свідчило не про бажання захищати імперію на фронті, а про уникнення потрапляння туди.

У випадку інших національностей, що зазнавали дискримінації у Російській імперії, то потрібно наголосити, що російська влада з початком війни посилювала репресивні дії щодо них. Серед таких національностей в середовищі студентів Київського комерційного інституту, окрім українців та поляків, найбільшим було представництво євреїв (які на початку функціонування цього вишу навіть становили найбільшу етнічну групу з-поміж його студентів). Пояснювалось це тим, що ці національності традиційно відігравали помітну роль в економічному житті українських земель [33; 34; 35, с. 115–121; 36, с. 18–19, 22, 63; 37, с. 511–532, 626–645], а отже прагнули здобувати відповідну освіту.

З початком Першої світової війни почав зростати притік і євреїв, і поляків з прифронтових губерній, що вступали на навчання до Київського комерційного інституту. Ця обставина може розглядатись і як спроба їх втечі від мобілізації, оскільки студенти інституту отримували відстрочку від призову. Зокрема, у роки Першої світової війни в Київському комерційному інституті навчався дід в майбутньому відомого барда й актора В. С. Висоцького – Вольф Шліомович Висоцький. Доля останнього показова, оскільки засвідчила посилення тиску на єврейську громаду з боку російської влади у роки війни. Зокрема, йому довелося змінювати спочатку своє ім'я, а потім і по-батькові. В результаті він з Вольфа Шліомовича став Володимиром Семеновичем [24, арк. 4]. Також потрібно зазначити, що попри те, що В. С. Висоцький вступив до інституту у 1911 р. [24, арк. 1], а отже мав закінчити його у 1915 р., але натомість затягнув навчання аж до 1917 р. [24, арк. 53], коли в умовах розвалу армії і фронту, сама можливість призову стала доволі примарною. Також з 1915 р. він перевівся до розряду дійсних слухачів, які власне й звільнялися від призову [24, арк. 34] та одразу попросив адміністрацію інституту повідомити про це призовну комісію за місцем його приписки [24, арк. 27].

Щодо постатей «знакових», то можна навести приклад І. Е. Бабеля, котрий навчався у Київському комерційному інституті з 1911 по 1917 р. [23]. Восени 1915 р. він закінчив повний курс навчання, про що отримав тимчасове посвідчення [23, арк. 11]. Проте, як і у випадку з багатьма іншими випускниками, випускні іспити І. Е. Бабель склав лише у 1916 р. (що він пояснював тривалою хворобою [23, арк. 100]), а диплом отримав восени 1917 р. [23, арк. 13]. При цьому 9 грудня 1914 р., тобто невдовзі після початку війни, Бабель подав прохання про переведення до числа дійсних слухачів [23, арк. 76], оскільки до того він належав до вільнослухачів, котрі не користувались відстрочкою від військового призову. У вересні 1915 р. прохання про відстрочку від призову було ним повторено [23, арк. 93]. Показово, що в процесі навчання він зберіг без змін своє прізвище (Бобель) та по-батькові (Маньєвич), що можна розглядати і як наявність твердого характеру.

Для ілюстрації впливу війни на долю єврейської громади України візьмемо ще особову справу Ш.–С. Я. Лайнера – постаті «незнакової», що найбільше підходить для реконструкції впливу війни на єврейську

громаду України загалом. Він народився 1887 р., походив з м. Літин Подільської губернії, середню освіту здобув в комерційному училищі в Одесі і в 1910 р. поступив на навчання до Київського комерційного інституту [3, арк. 1]. Передвоєнний період навчання він постійно перебував у фінансовій скруті [3, арк. 13–26], що об'єктивно змушувало його швидко завершити навчання. Попри це з початком війни Лайнер продовжив навчання в інституті і навіть додатково поступив на роботу до музею товариства цього навчального закладу, що в комплексі мало забезпечити йому звільнення від призову.

Цікавий факт: у грудні 1914 р. Ш.–С. Я. Лайнеру було надано аванс у 227,9 руб. на відрядження до Львова, яке тривало з 6 грудня 1914 р. по 5 лютого 1915 р. [3, арк. 33, 35]. З доповідної Ш.–С. Я. Лайнера щодо цього відрядження слідує, що його метою було вивчення «побуту та промисловості краю» [3, арк. 44], але зробити це було складно у зв'язку з умовами воєнного часу, які суттєво сповільнювали теми пересування Галичиною; а також внаслідок негативного ставлення до самого відрядження галицького генерал-губернатора [3, арк. 37–37зв], який заявив, що ця справа є «передчасною» [3, арк. 44]. Останнє показово, оскільки засвідчує, що ключовою метою російської окупаційної влади на західноукраїнських землях у роки Першої світової війни було не їх вивчення, а отже вони розглядалися лише як нове колоніальне надбання. Зі звіту Лайнера про це відрядження слідує, що ним було зібрано в Галичині значну колекцію книг, періодичних видань та уставних документів низки організацій (кооперативів, музеїв і т.п.) польською та українською мовами [3, арк. 38–41зв].

Повертаючись до самого навчання Ш.–С. Я. Лайнера в Київському комерційному інституті зазначу, що 10 червня 1916 р. він отримав тимчасове свідоцтво про закінчення навчання [3, арк. 50]. При цьому у документі цього періоду він вже іменується не «Шмуль–Сруль Янкелевич», а «Самуїл Якович», про що керівництво інституту спеціально інформувало міську управу за місцем його проживання [3, арк. 53] і що означало офіційну зміну імені та по-батькові. По завершенню навчального курсу Ш.–С. Я. Лайнер мав скласти випускні іспити та захистити дипломну роботу, що він мав зробити восени 1916 р. і що означало завершення ним навчання в інституті, а отже і звільнення від відстрочки по призову у зв'язку із завершенням навчання. Проте влітку 1916 р. Ш.–С. Я. Лайнер вже перебував у відрядженні в Монголії [3, арк. 54], де він начебто захворів і тому не міг вчасно повернутися до інституту й прохав про перенесення часу складання випускних іспитів на весну 1917 р. [3, арк. 55]. Проте у травні 1917 р. адміністрація інституту повідомила Літинського повітового військового начальника, що Лайнер не приступив до складання випускних іспитів і тому вибув зі складу студентів та не може користуватися відстрочкою від призову [3, арк. 61]. Факт масового пошуку призовників на весні 1917 р. підтверджує спробу організувати призов усіх можливих людських резервів у зв'язку із запланованим на червень 1917 р. наступом російської армії на Південно–Західному фронті. Цікаво, що в червні 1917 р., а потому влітку 1918 р. Ш.–С. Я. Лайнер знов подавав прохання про допуск до випускних іспитів, але й станом на 20 січня 1919 р. так і не приступив до їх складання [3, арк. 62, 69]. В обох цих випадках в око впадає той збіг, що заяви

на допуск до випускних іспитів Лайнером подавалися в періоди певної внутрішньополітичної стабілізації в Україні, але коли доходив час до їх складання то умови життя мінялись і він до складання іспитів не приступав.

Таким чином, роблячи загальні висновки з досліджуваної теми, потрібно визнати, що Перша світова війна кардинально змінила не лише умови життя, але й саме суспільство. По-перше, відбулось різке падіння життєвого рівня та як наслідок – наростання соціально-економічної кризи, що потягла за собою різку політизацію суспільства та руйнацію не лише всього попереднього способу життя, але й навіть системи цінностей, що має стати предметом окремого дослідження у рамках теми історії повсякденності.

По-друге, підтверджується факт анти-германської кампанії, інспірованої владою, що проявилась у звільненні викладачів і студентів, котрі походили з воюючих з Російською імперією держав. Так само як і те, що найпершими відчували на собі негативний вплив Першої світової війни ті особи, котрі на момент початку бойових дій перебували поза межами Російської імперії (і особливо у ворожих до неї країнах).

Доводиться і те, що національності, котрі зазнавали дискримінаційної політики з боку російської влади, виявились індиферентними до патріотичних закликів стати на захист імперії. Так, у випадку студентської молоді помітне переважаюче прагнення представників всіх упосліджених етносів уникнути мобілізації, що опосередковано можна розглядати і як свідчення їх внутрішньої опозиції до Російської імперії. Попервах це досягалось завдяки вступу на навчання до вишів, оскільки воно надавало відстрочку від мобілізації на час навчання; а також шляхом пролонгації самого періоду навчання. Однак затягування війни та поразки Російської імперії на фронтах з 1915–1916 рр. призвели до посилення мобілізації студентів. Тож останні почали уникати такої участі шляхом переходу на роботу в установи та організації, що працювали на діючу армію або ж шляхом переведення до військових навчальних закладів. Коли ж в умовах послаблення влади з осені 1917 р. мобілізації вже не здійснювались, то й такі факти так само припинились.

Почасти таке небажання захищати Російську імперію зі сторони неросіян пояснювалось і тим, що в ній в роки Першої світової війни наростали шовіністичні настрої. Останнє проявилось, зокрема, у тому, що ряд осіб єврейської національності змушені були змінювати свої ім'я та по-батькові на російські відповідники аби уникнути зарахування до євреїв і що слід розглядати саме як один із способів уникнення деструктивних дій щодо них.

Також можна вести мову про те, що російська влада шляхом збільшення мобілізації представників «неюляльних» і загалом «інородницьких» етносів де-факто проводила політику їх чисельного зменшення, що можна розглядати і як приховану форму їх геноциду. Проте ці дії лише призвели до посилення національно-визвольних рухів в Російській імперії і мали своїм закономірним наслідком прискорення її розвалу.

Список використаних джерел

1. 'Державний архів м. Києва', Ф.153, Оп.1, Спр.23, 23 арк.
2. Там само, Оп.1, Спр.112, 83 арк.

3. Там само, Оп.2, Спр.118, 109 арк.
4. Там само, Оп.2, Спр.211, 63 арк.
5. Там само, Оп.5, Спр.4713, 5 арк.
6. Там само, Оп.5, Спр.2640, 13 арк.
7. Там само, Оп.5, Спр.2893, 17 арк.
8. Там само, Оп.5, Спр.3725, 21 арк.
9. Там само, Оп.5, Спр.3773, 35 арк.
10. Там само, Оп.5, Спр.4198, 21 арк.
11. Там само, Оп.5, Спр.4201, 17 арк.
12. Там само, Оп.5, Спр.4388, 18 арк.
13. Там само, Оп.5, Спр.4713, 5 арк.
14. Там само, Оп.5, Спр.4994, 22 арк.
15. Там само, Оп.5, Спр.5019, 12 арк.
16. Там само, Оп.5, Спр.5187, 43 арк.
17. Там само, Оп.5, Спр.6089, 21 арк.
18. Там само, Оп.5, Спр.6134, 8 арк.
19. Там само, Оп.5, Спр.6169, 30 арк.
20. Там само, Оп.5, Спр.6270, 18 арк.
21. Там само, Оп.5, Спр.8002, 13 арк.
22. Там само, Оп.7, Спр.229, 105 арк.
23. Там само, Оп.7, Спр.239, 107 арк.
24. Там само, Оп.7, Спр.357, 103 арк.
25. Там само, Оп.7, Спр.547, 106 арк.
26. Там само, Оп.7, Спр.796, 94 арк.
27. Там само, Оп.7, Спр.1145, 89 арк.
28. Там само, Оп.7, Спр.2373, 70 арк.
29. Там само, Оп.8, Спр.320, 37 арк.
30. Там само, Оп.8, Спр.538, 15 арк.
31. Там само, Оп.8, Спр.1550, 81 арк.
32. 'Alma mater. Університет св. Володимира напередодні та в добу Української революції. 1917–1920. Матеріали, документи, спогади', 2000. Упоряд. В. А. Короткий, В. І. Ульяновський, Кн.1, К.: Прайм, 703 с.
33. Бовуа, Д., 1998. 'Битва за землю в Україні: 1863–1914. Поляки в соціально-етнічних конфліктах', *Пер. з фр., К.: Критика*, 410 с.
34. Бовуа, Д., 1996. 'Шляхтич, кріпак і ревізор: Польська шляхта між царизмом та українськими масами (1831–1863 рр.)', *Пер. з фр., К.: ІНТЕЛ*, 415 с.
35. Бородій, А., 2007. 'Єврейське населення в аграрних відносинах Подільської губернії в другій половині XIX – на початку XX ст.', *Український історичний збірник*, Вип.10, с.115–121.
36. Грицак, ЯЙ., 2000. 'Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX–XX століття', К.: *Генеза*, 360 с.
37. Дейвіс, Н., 2008. 'Боже їрише: історія Польщі', *Пер. з англ., К.: Основи*, 1080 с.
38. 'Законы и распоряжения по обстоятельствам военного времени', 1914. К., 40 с.
39. 'Економічна історія України', 2011. Т. А. Балабушевич та ін.; відп. ред. В. А. Смолій, Т.2, К.: Ніка-Центр, 608 с.
40. 'Історія українського селянства', 2006, Т.1, К.: *Наукова думка*, 632 с.
41. 'Коженівський М. За Золотими ворітьми. Суспільно-культурна діяльність поляків у Києві в 1905–1920 роках', 2015, К.: *ДУХ і ЛІТЕРА*, 664 с.
42. Ульяновський, ВІ., 2007. 'Двічі професор: Степан Голубев в університетському та академічному контекстах', К.: *НКПІКЗ, «Фенікс»*, 360 с.
43. Чуткий, АІ., 2011. 'Етнічний склад студентського контингенту та національне питання в Київському комерційному інституті', *Література та культура Полісся*, Вип.65, с.126–138.
44. Чуткий, АІ., 2013. 'Київський комерційний інститут: витоки та історичний поступ (1906–1920 рр.)', Ніжин, 524 с.
45. Чуткий, АІ., 2008. 'Київський університет у 1914–1916 рр.: забута історія першої евакуації', *Історичний журнал*, №4, с.71–81.
46. Чуткий, АІ., 2009. 'Київський комерційний інститут у 1915–1916 роках: забута історія першої евакуації та повернення до Києва', *Література та культура Полісся*, Вип.55, с.177–187.
47. Чуткий, АІ., 2013. 'Мітрафан Доунар-Запольський – заснавальник першай на Україні еканамічної ВНУ', *Беларускі гістарычны часопіс*, №4 (165), с.14–26.
48. Чуткий, АІ., 2015. 'Невідомий аспект з історії польської громади Києва початку XX ст.: Польський гурток та Варшавське земляцтво у Київському комерційному інституті (1908–1914 рр.)', *Europa Orientalis. Studia z dziejow Europy Wschodniej I panstw Baltyskich*, №6, s.11–34.

49. Чуткий, АІ., 2014. 'Перша світова війна як каталізатор трансформації у житті населення України: аналіз крізь призму змін у житті київських ВНЗ', *Часопис української історії*, Вип.30, с.50–56.

References

1. 'Derzhavnyy arhiv m. Kyjeva (State Archives of Kyiv)', F.153, Op.1, Spr.23, 23 ark.
2. Tam samo (Ibid), Op.1, Spr.112, 83 ark.
3. Tam samo (Ibid), Op.2, Spr.118, 109 ark.
4. Tam samo (Ibid), Op.2, Spr.211, 63 ark.
5. Tam samo (Ibid), Op.5, Spr.4713, 5 ark.
6. Tam samo (Ibid), Op.5, Spr.2640, 13 ark.
7. Tam samo (Ibid), Op.5, Spr.2893, 17 ark.
8. Tam samo (Ibid), Op.5, Spr.3725, 21 ark.
9. Tam samo (Ibid), Op.5, Spr.3773, 35 ark.
10. Tam samo (Ibid), Op.5, Spr.4198, 21 ark.
11. Tam samo (Ibid), Op.5, Spr.4201, 17 ark.
12. Tam samo (Ibid), Op.5, Spr.4388, 18 ark.
13. Tam samo (Ibid), Op.5, Spr.4713, 5 ark.
14. Tam samo (Ibid), Op.5, Spr.4994, 22 ark.
15. Tam samo (Ibid), Op.5, Spr.5019, 12 ark.
16. Tam samo (Ibid), Op.5, Spr.5187, 43 ark.
17. Tam samo (Ibid), Op.5, Spr.6089, 21 ark.
18. Tam samo (Ibid), Op.5, Spr.6134, 8 ark.
19. Tam samo (Ibid), Op.5, Spr.6169, 30 ark.
20. Tam samo (Ibid), Op.5, Spr.6270, 18 ark.
21. Tam samo (Ibid), Op.5, Spr.8002, 13 ark.
22. Tam samo (Ibid), Op.7, Spr.229, 105 ark.
23. Tam samo (Ibid), Op.7, Spr.239, 107 ark.
24. Tam samo (Ibid), Op.7, Spr.357, 103 ark.
25. Tam samo (Ibid), Op.7, Spr.547, 106 ark.
26. Tam samo (Ibid), Op.7, Spr.796, 94 ark.
27. Tam samo (Ibid), Op.7, Spr.1145, 89 ark.
28. Tam samo (Ibid), Op.7, Spr.2373, 70 ark.
29. Tam samo (Ibid), Op.8, Spr.320, 37 ark.
30. Tam samo (Ibid), Op.8, Spr.538, 15 ark.
31. Tam samo (Ibid), Op.8, Spr.1550, 81 ark.
32. 'Alma mater. Universytet sv. Volodymyra naperedodni ta v dobu Ukrai'ns'koi' revolucii'. 1917–1920. Materialy, dokumenty, spogady (Alma mater University of St. Volodymyr on the eve of the day of the Ukrainian Revolution. 1917–1920. Materials, documents, memoirs)', 2000. *Uporjad. V. A. Korotkij. V. I. Ul'janovs'kyj. Kn.1, K.: Prajm*, 703 s.
33. Bovua, D., 1998. 'Bytva za zemlju v Ukrai'ni: 1863–1914. Poljaky v social'no-ethnichnykh konfliktakh (The Battle for Land in Ukraine: 1863–1914. Poles in social and ethnic conflicts)', *Per. z fr.*, K.: *Krytyka*, 410 s.
34. Bovua, D., 1996. 'Shljahtych, kripak i revizor: Pol's'ka shljahta mizh caryzmozom ta ukrai'ns'kymy masamy (1831–1863 rr.) (Shlyakhtich, serf and inspector: Polish relation between Tsarism and the Ukrainian masses (1831–1863))', *Per. z fr.*, K.: *INTEL*, 415 s.
35. Borodij, A., 2007. 'Jevrejs'ke naselennja v agrarnykh vidnosynah Podil's'koi' gubernii' v drugij polovyni XIX – na pochatku XX st. (Jewish population in agrarian relations of the Podillya province in the second half of the XIX – early XX centuries)', *Ukrai'ns'kyj istorychnyj zbirnyk*, Vyp.10, s.115–121.
36. Grycak, JaJ., 2000. 'Narys istorii' Ukrai'ny. Formuvannja modernoi' ukrai'ns'koi' nacii' XIX–XX stolittja (Essay on the history of Ukraine. Formation of the modern Ukrainian nation of the XIX–XX centuries)', K.: *Geneza*, 360 s.
37. Dejvis, N., 2008. 'Bozhe igryshhe: istorija Pol'shhi (God's merriment: the history of Poland)', *Per. z angl.*, K.: *Osnovy*, 1080 s.
38. 'Zakony i rasporyzhenija po obstojatel'stvam voennogo vremeni (Laws and orders on the circumstances of wartime)', 1914. K., 40 s.
39. 'Ekonomichna istorija Ukrai'ny (Economic History of Ukraine)', 2011. T. A. *Balabushevych ta in.; vidp. red. V. A. Smolij, T.2*, K.: *Nika-Centr*, 608 s.
40. 'Istorija ukrai'ns'kogo seljanstva (The history of the Ukrainian peasantry)', 2006, T.1, K.: *Naukova dumka*, 632 s.
41. 'Kozhen'ovs'kyj M. Za Zoloty my vorit'my. Suspil'no-kul'turna dijaj'nist' poljakiv u Kyjevi v 1905–1920 rokakh (Kozhenovsky M. By the Golden Gate. Socio-cultural activities of the Poles in Kiev in 1905–1920)', 2015, K.: *DUH i LITERA*, 664 s.
42. Ul'janovs'kyj, VI., 2007. 'Dvichi profesor: Stepan Golubjev v universytets'komu ta akademichnomu kontekstah (Twice Professor: Stepan Golubev in the university and academic contexts)', K.: *NKPIKZ, «Feniks»*, 360 s.
43. Chutkij, AI., 2011. 'Etnichnyj sklad students'kogo kontyngentu ta nacional'ne pytannja v Kyi'vs'komu komercijnomu instytuti (The ethnic

composition of the student contingent and the national question at the Kiev Commercial Institute)', *Literatura ta kul'tura Polissja*, Vyp.65, s.126–138.

44. Chutkij, AI., 2013. 'Kyj'vs'kyj komercijnyj instytut: vytoky ta istorychnyj postup (1906–1920 rr.) (Kyiv Commercial Institute: Origins and historical progress (1906–1920))', Nizhyn, 524 s.

45. Chutkij, AI., 2008. 'Kyj'vs'kyj universytet u 1914–1916 rr.: zabuta istorija pershoi' evakuacii' (Kiev University in 1914–1916: the forgotten story of the first evacuation)', *Istorychnyj zhurnal*, №4, s.71–81.

46. Chutkij, AI., 2009. 'Kyj'vs'kyj komercijnyj instytut u 1915–1916 rokakh: zabuta istorija pershoi' evakuacii' ta povremennja do Kyjeva (Kiev Commercial Institute in 1915–1916: the forgotten story of the first evacuation and return to Kiev)', *Literatura ta kul'tura Polissja*, Vyp.55, s.177–187.

47. Chutkij, AI., 2013. 'Mitrafan Dounar–Zapol's'ki – zasnaval'nik pershaj na Ukraine jekanamichnaj VNU (Mitrafan Dounar–Zapolsky – the founder of the first economic Ukraine's VNU)', *Belaruski gistorychnyj chasopys*, №4 (165), s.14–26.

48. Chutkij, AI., 2015. 'Nevidomyj aspekt z istorii' pol's'koi' gromady Kyjeva pochatku XX st.: Pol's'kyj gurtok ta Varshavs'ke zemljactvo u Kyi'vs'komu komercijnomu instytuti (1908–1914 rr.) (Unknown aspect of the history of the Polish community of Kyiv at the beginning of the 20th century: the Polish circle and the Warsaw community in the Kyiv commercial institute (1908–1914))', *Europa Orientalis. Studia z dziejow Europy Wschodniej I państw Baltyskich*, №6, s.11–34.

49. Chutkij, AI., 2014. 'Перша світова війна як каталізатор трансформації у зhytti naselennja Ukrai'ny: analiz kriz' pryzmu zmin u zhytti kyj'vs'kyh VNZ (First World War as a catalyst for transformations in the life of Ukraine's population: analysis through the prism of changes in the life of Kyiv universities)', *Chasopys ukrai'ns'koi' istorii*', Vyp.30, s.50–56.

Chutkij A. I., Doctor of Historical Sciences, associate Professor, Department of Ancient and Modern History of Ukraine, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine, Kyiv), andr32_ukr@ukr.net

Higher Education Institutions of Kyiv in the conditions of the First World War: Student's Attitude to Mobilization as an Indicator of Loyalty to the Empire

The attitude of students of higher education institutions of Kyiv to mobilization in the conditions of the First World War is investigated in the article. The main attention is focused on «insignificant» figures of some students of Kiev Commercial Institute, as it is a private and rather democratic higher education institution, which more accurately depicted the Ukrainian society of those days owing to its student contingent. It is proved, that the patriotic wave characterized mainly the representatives of Russian nationality. Instead, the majority of nationally conscious Ukrainians, as well as Poles and Jews, sought to avoid mobilization. According to this purpose, firstly, students used the entry into higher education institutions and then (as a result of increased mobilization process) also the stretching of the studying process, the start of work in the organizations that provided with the entrance into the army or the transition to military schools. It brings us to the conclusion not only about their reluctance to fight, but also to defend the empire, and therefore testifies to the latent opposition to it. At the same time, the imperial power actually carried out the hidden genocide by increasing the mobilization of non-Russians.

The obtained conclusions will be useful in creating generalizing works regarding the history of Ukraine at the beginning of the 20th century and its individual components.

Keywords: the history of Ukraine in the 20th century, history of everyday life, Kiev Commercial Institute, national policy, World War I.

* * *

УДК 94.001(430+45)(091)

Барвінська П. І.,

доктор історичних наук, професор кафедри нової та новітньої історії, Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова (Україна, Одеса), barwinskaja@ukr.net

ЕДУАРД ВІНТЕР: ВІД БОГОСЛОВА АВСТРО–УГОРСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ДО АКАДЕМІКА НІМЕЦЬКОЇ ДЕМОКРАТИЧНОЇ РЕСПУБЛІКИ

Простежено розвиток наукової кар'єри Е. Вінтера за різних політичних режимів, проаналізовано вплив політики на його творчість, практики взаємодії з владою. Встановлено, що найвищих академічних звань і посад історик був удостоєний у Німецькій Демократичній Республіці, а його творчий доробок цього періоду є найбільш політично детермінованим.

Ключові слова: історик, влада, наукові праці, політичний вплив.